

ВИБОРИ? ТАК, ВИБОРИ!

*Errat homo vere,
Qui credat cuique placere.*

*Глибоко помиляється та людина,
яка сподівається сподобатися всім.*

Латинське прислів'я

Вадим Локтєв
доктор фіз.-мат. наук,
академік НАН України,
академік-секретар
Відділення фізики і астрономії
НАН України

7 вересня 2020 року Президія НАН України прийняла, на мою думку, історичну постанову, за якою довгоочікувані вибори Президента нашої Академії були призначені на 7 жовтня. Отже, почався найважливіший етап виборів – ретельний аналіз і обговорення (зокрема, на сторінках цього числа «Світогляда») програм кандидатів на найвищу академічну посаду. Засідання Президії, яке я згадав, вперше за кілька десятиліть – і в прямому, і в переносному сенсі – відбувалося за відсутності **Бориса Євгеновича Патона**. Воно почалося з хвилини мовчання на його честь. Після розглянули важливе питання про виконуючого обов'язки Президента НАН України. Ним одноголосно був обраний академік **В.П. Горбулін**. Подякувавши за високу честь, Володимир Павлович чітко зазначив, що дає згоду працювати на цій посаді лише тимчасово – до обрання нового Президента з тих кандидатів, що були зареєстровані. Це – академіки **Владислав Володимирович Гончарук** (хімік), **Богдан Михайлович Данилишин** (економіст), **Анатолій Глібович Загородній** (фізик), **Сергій Васильович Комісаренко** (фізіолог) і **Володимир Петрович Семиноженко** (фізик, матеріалознавець). Чотири з них (крім **Б.М. Данилишина**) – члени Президії Академії – були учасниками засідання.

Ці деталі потрібні для того, аби сказати, що ми терміново зібралися фактично лише заради прийняття згаданої Постанови № 139. І мене здивувало, що три з чотирьох присутніх претендентів на «трон», здавалося б, зацікавлених у виборах, у той чи інший спосіб обстоювали точку зору, що виборні Загальні збори (далі – ЗЗ) мають бути відтермінованими. Іншою мовою, пропонувалося зробити більш віддаленою дату проведення виборів, яких із нетерпінням очікує вся (і це не перебільшення) Академія. Та й не тільки вона, а ще дуже багато різних позаакадемічних організацій, у тому числі громадських, котрі пильно стежать за розвитком подій і непередбачуваним наразі результатом виборів. Називалися різноманітні причини, які мали б, якщо не примусити, то хоча б переконати членів Президії, що перенесення виборів на більш пізні терміни, включно до весни наступного року, є розумним і виваженим кроком для Академії та її співробітників.

Якщо бути точним, то першим підпалив «вогнище» гарячої дискусії академік **Ярослав Степанович Яцків**, недвозначно налякавши всіх присутніх «одкровенням», що, за його інформацією, є небезпека визнання виборів нелегітимними, оскільки внаслідок пандемічної ситуації до 10 % виборщиків не зможуть або не захочуть прибути на вибори. Моя миттєва реакція полягала у тому, що, по-перше, таких може бути навіть більше – до 20 %, а по-друге – подібний поріг відсутності як перешкода ніде не зазначений. Існує єдина вимога (Стаття 4.7 Статуту НАН України) – забезпечення кворуму, або участі у ЗЗ не менше 2/3 облікового складу учасників з правом вирішального голосу на момент їхнього скликання.

Але це був лише початок і, як стверджував наступний доповідач С.В. Комісаренко, є серйозніша за попередню можлива причина невизнання виборів. Деякою мірою спростовуючи мої слова, він сформулював припущення, що визнання виборів нелегітимними може статися через проведення ЗЗ у розмежованій формі. Тобто не в звичній для всіх формі зібрання в одному місці, де одночасно за традицією присутні всі учасники, перед якими і виступають претенденти, а в різних місцях – відмежовано.

Ідея розмежування виникла вимушено, оскільки приймалися до уваги форс-мажорні обставини, в яких опинилася не тільки Академія, а й весь світ, на чому доречно наголосив академік **Антон Григорович Наумовець**, підкресливши, що розділення спільного для всіх місця обговорення і голосування на, образно кажучи, «виборчі дільниці» нічому в процедурному сенсі не заважає. «Дільниці» уособлюються Відділеннями, які перебувають у різних локаціях, і між ними встановлюється відео- і аудіозв'язок, що тепер зробити дуже просто. С.В. Комісаренко з цією пропозицією не погодився і запропонував зібратися в Палаці «Україна», але знову ж таки пізніше – у середині чи другій половині жовтня.

Далі слово взяв В.П. Семиноженко, який, може й не зовсім прямо, а трохи завуальовано, в принципі підтримав відтермінування, посилаючись передовсім на Covid-19 і рекомендовані Кабінетом Міністрів доволі жорсткі норми перебування великої кількості осіб (переважно з групи ризику) в обмежених за площею приміщеннях, які не вписуються у ці норми. Крім цього, він назвав ще одну, дивну для мене, причину неможливості розведення Відділень по залах, розташованих у різних районах Києва. Виявляється головуючий на 33, а це має бути В.П. Горбулін, не може, навіть тимчасово, передавати комусь іншому (в даному випадку академіку-секретарю) право керувати навіть частиною делегатів, що матиме місце, коли відповідне Відділення отримає (напевно, за чергою) час для виступів чи запитань саме його членів до претендентів. Таке не передбачено чинним Статутом НАН України. Мені ж здається, що у Постанові, проєкт якої розглядався, всі названі обставини щодо застережень були наскільки можна враховані, а деякі просто не бралися до уваги, бо, як нагадав академік **Вячеслав Леонідович Богданов**, «що не заборонено, то є дозволено». Цим здоровим глуздом й керувався апарат Президії, готуючи цей документ, який за визнанням всіх виступаючих, був підготовлений якісно і ґрунтовно.

Обговорення йшло так жваво і так емоційно, аж моментами мені здавалося, що існує ненульова ймовірність неприйняття цього вкрай потрібного рішення. Проте, дякуючи виступам академіків **Миколи Тимофійовича Картеля**, **Елли Марленівни Лібанової**, **Леоніда Михайловича Лобанова**, **Зіновія Теодоровича Назарчука** та інших, які без коливань висловилися на користь організації виборів саме у пропонований день, підсумкове голосування дало позитивний результат, хоча в цілому приблизно 10 членів Президії не підтримали Постанову або утримались. Отже, на щастя, питання «А чи будуть вибори?» отримало однозначну відповідь «**Виборам бути!**», якщо, звісно, їм не перешкодить

коронавірус, втручання якого у нашу повсякденну діяльність не є, говорячи фізичною мовою, малим збуренням.

***

Навіть розуміючи причини деяких побоювань моїх колег щодо проведення виборів у найкоротший через певні карантинні обмеження термін, мушу наголосити: так, існує певний ризик обрання, прошу нікого з претендентів не ображатися, когось «не того» (врешті-решт, на державному рівні таке відбувалося майже регулярно), але, як на мене, ми набагато більше ризикуємо, якщо Академія довгий час існуватиме без керівника, який повинен беззастережно презентувати її на всіх рівнях і в повному обсязі як всередині держави, так і на міжнародному рівні.

Сам факт виборів є дуже важливим і для владних структур, які таким чином повинні відчувати, що Академія є реально, а не формально самоврядною, може (без натяку «з будь-якої сторони») швидко зібратися і, навіть за несприятливих умов, якою є коронавірусна пандемія, обрати собі лідера, з яким представники цих структур, будемо сподіватись, співпрацюватимуть заради відновлення ролі і статусу науки в нашій країні.

Не менш важливо, що це обрання залежить лише від нас і робиться нами. Згадаймо гасло **Вячеслава Чорновола** «Україна починається з тебе». За аналогією його можна перефразувати так: «Академія починається з нас». І ми маємо цим скористатися. Більше того, час виборів, хочемо ми цього чи ні, знаменує початок у житті Академії нового етапу (може, з ним ми навіть дещо забарилися, тому відшукування різних причин для перенесення або взагалі не проведення виборів є, на мій погляд, помилкою, що, як відомо, вважається провиною, гіршою за злочин).

У цьому сенсі подібне твердження суперечить виступу ще одного претендента в Президенти – шановного В.В. Гончарука, який сказав буквально таке: «Вибори не можуть бути не відкладеними, хоча б з причини обіцяного нами неухильного виконання настанов Бориса Євгеновича, який вчив, що «у серйозних справах (а що, додам, може бути серйознішим за вибори Президента Академії?) поспішати не треба і починати треба, лише все добре зваживши та оцінивши». Крім того, підкреслив В.В. Гончарук, в Академії наразі немає фігури, яка хоч у малій мірі могла б замінити **Б.Є. Патона**. Що на таке відповісти? Звісно, я не можу і не буду порівнювати себе з Владиславом Володимировичем відносно часу співпраці з Борисом Євгеновичем і знання його порад. Але завжди пам'ятаю інші його слова, які чув від нього не один раз: «*треба справу робити, а не відкладати*». Не заперечую, що Борис Євгенович у різних обставинах і ситуаціях міг говорити і перше, і друге, маючи,

Засідання Президії НАН України. 7 вересня 2020 р., Київ

напевно, на увазі різні речі. Тому зрештою у мене виникає логічне запитання: «А чому у нашому конкретному випадку ми не маємо взяти за взірць саме другий меседж Бориса Євгеновича?».

Що стосується другої тези самого Владислава Володимировича, яку як мантру повторюють майже всі, хто знав життя і діяння Бориса Євгеновича, то вона, з моєї точки зору, є вельми некоректною, попри її всеосяжну істинність. Справа в тім, що ми підсвідомо порівнюємо будь-якого претендента з Борисом Євгеновичем Патоним в період другої половини його керування Академією, коли він набрав величезної особистісної ваги, незаперченого авторитету, недосяжного для більшості науковців визнання і прижиттєво став легендарною постаттю як вчений і державний діяч. Такого другого справді нема ані в Академії, ані, впевнений, у державі. Але порівнювати, кого б ми не обрали, треба не з Б.Є. Патоним, з яким ми нещодавно з сумом попрощалися, а з ним же у 60-і роки минулого століття, коли молодий директор Інституту електрозварювання імені Є.О.Патона ще не набрав в академічних колах «президентської ваги», необхідної для легкого обрання.

Ніхто тоді й гадки не мав, що він прийшов на кілька десятиліть. Крім того, тоді в Радянському Союзі була лише одна справжня Академія – АН СРСР. Вона займалася наукою як фундаментальною галуззю, а республіканські академії існували, в першу чергу, як інституції, важливі з політичної точки зору для підтримання ідеї начебто незалежності Радянських республік і, крім того, як необтяжливий для бюджету антураж, якому дозволялося розв'язання лише локальних географічно і науково-технологічно завдань.

Академік **Антоніна Федорівна Прихотько** особисто мені розповідала, що Борис Євгенович в перший раз був обраний не на «ура» і прийняв Академію, яку вона назвала «богачильнею», за підтримки ЦК КПУ. Тоді в Академії було не так багато інститутів, досить поважний віковий кадровий склад, повільне, розмірене життя, за окремими винятками не такі вже й модерні дослідницькі теми. Тобто – це була типова радянська периферійна академія, яку націлювали на вивчення проблем республіканської важкої промисловості, а не на глибокі вільні пошуки. Саме тому вчені, які займалися фундаментальною наукою (а такі, звісно, і тоді були в Академії), дорікали новому Президентові, що він не береже, а руйнує Академію, орієнтуючи її на виконання невластивих для вчених практичних задач.

Але Борис Євгенович не звертав уваги на опонентів і робив справу у відповідності до розуміння свого покликання і своєї місії. У результаті, завдяки закладеному батьками генотипу, шаленій працездатності, неймовірній цілеспрямованості, гострому відчуттю нового, вмінню домовлятися і налагоджувати продуктивні контакти з партійною та державною номенклатурою, твердому характеру, неперевершеній пам'яті та колосальній відповідальності саме Борис Євгенович Патон перетворив нашу Академію на потужну дієспроможну структуру, що стала відомою в усьому Союзі, мала власне, ні на кого не схоже, обличчя, а головне – незаперечні досягнення.

Академію визнали і з нею рахувалися в АН СРСР, та й у СРСР у цілому. Не було в Союзі міста, підприємства або технічного вузу, з якими б АН УРСР не співпрацювала. При цьому і фундаментальні напрями «не пасли задніх», що можна підтвердити і численними дипломами україн-

ських вчених на відкриття і майже щорічними загальносоюзними нагородами – Ленінськими та Державними преміями. В якості нового лідера Б.Є. Патон виступав, якщо не як революціонер, то як наполегливий і мудрий реформатор. В Академії з'явилися секції, нові відділення та установи, необхідні саме на той час нові напрями досліджень, нові структури типу інженерних центрів, які наближали отримані в Академії результати до промислового впровадження. І, звичайно, – нові можливості.

Все це відображено в історії НАН України, в багатьох монографіях про Б.Є. Патона, чого, звісно, ми не повинні забувати. Але треба ще раз наголосити: не з таким «багажем», який ми знаємо і щиро цінуємо, Борис Євгенович прийшов на початку на посаду Президента. Як талановитий керівник він учився і зростав разом із Академією, розвивався, правильно реагуючи на виклики життя, тим самим довівши скептикам, що він у Академії – не випадкова людина, а саме та, яка їй потрібна, яка веде її вперед.

***

Тому зрозуміло, що Б.Є. Патона ніхто не замінить, та й не треба цього робити. Навпаки, за його прикладом вже нами обраний Президент, зважаючи на те, що патонівський пік розвитку Академії ми пройшли і помітно «просіли», повинен точно визначити, що треба робити саме тепер, аби відновити втрачений за останні 30 років статус Академії в державі. Я не хочу давати жодних рекомендацій майбутньому новообраному керівникові, програма якого схвалена його обранням. Свої думки і уявлення про роботу Академії в сучасних умовах я висказав у недавній статті¹, тому дозволю собі обмежитися тільки загальними зауваженнями.

По-перше, головною на сьогодні проблемою Академії є критичний брак молодих дослідників. Академія перетворилася на армію з генералами та рядовими, але без офіцерів, особливо молодших. Це складна системна проблема, яку ми навряд чи зможемо розв'язати самотужки. Без втручання і допомоги влади з місця її не зсунути, причому зсув може продовжуватися роками. І першочергова задача нового президента переконати владні структури, нарешті, звернути свою увагу на проблеми науки і освіти в країні.

По-друге, Президент обирається у дуже важкий для нас час – і не скільки тому, що бал править пандемія і ми знаходимося у стані фінансово витратного збройного конфлікту з Росією, стільки тому, що державна наукова політика тріщить по швах. Чиновники всіх мастей вже давно і методично відсторонюють Академію від участі в різного роду незалежних експертизах економічних і промислових державних проектів, а також наукових досліджень, що ведуться в країні, намагаючись або перетворити Академію на клуб поважних старців за інтересами, або підпорядкувати її МОН України. Такі пропозиції неодноразово уже лунали.

Для обезцінення і роззброєння Академії обрано найбільш простий шлях – скорочення її фінансування, яке, з одного боку, набуло характеру знищення, а з іншого – суперечить світовим тенденціям, за якими наука має зростаючу державну підтримку майже в усіх країнах, які ставлять за мету своє посилення. Наслідком же наукової політики в Україні є зменшення обсягу дослідницьких робіт, яке почалося з припинення підтримки державних науково-технічних програм, зокрема космічних, а також швидке падіння кількості дослідників. Хоч трохи змінити таке ставлення до Академії і довести урядовим струк-

¹Локтев В.М. Чи є шанс повернути престиж науки в Україні? Вісник НАН України, № 9, с. 3–19 (2020).

турам її можливості, безумовно, входить чи має входити в пакет невідкладних завдань новообраного керівника Академії, і було б добре, якби він міг домогтися для вищої посадової особи Академії статусу члена уряду, аби мати змогу напряму інформувати останній про неприпустимий стан української науково-освітньої галузі, яка не повинна відноситись до сфери послуг, або безглуздя, що наразі продовжує існувати.

По-третє, наш обов'язок відкрито визнати, що в останні 15–20 років Академія практично не долучалася до масштабних стратегічних проектів державного рівня, може, й з тієї причини, що не спромоглася запропонувати шляхи перетворення нашої сировинної економіки в інноваційну. Від цього страждає й остання, оскільки національні наукові проекти мають бути націленими на розвиток України у XXI сторіччі. Проте ймовірність, що ми будемо почуті, мала і в значній мірі також залежить від новообраного Президента, який, сподіваюсь, знає касту наших очільників і кабмінівських бюрократів, котрі не сильно відрізняються від середньовічних королів та їхніх приспівників у розумінні науки та її призначення. Образно кажучи, вони вважають, що коли вчені не роблять з лайна золото, то вони та їхня наука користі не мають. Якщо ж це перевести на звичайну мову, то в Україні немає механізму, що веде від науки до промисловості, крім, можливо, військової, де СРСР, а за ним і Україна мали багато успіхів, які залишилися у минулому. Обґрунтування доводів володарям владних кабінетів, що так далі жити не можна, теж лягає на плечі Президента Академії.

Чи можна відродити прикладну науку, яка зникла з наукового ландшафту держави при мовчазній згоді Академії? Запитання не з легких і не приходить в голову сучасним керівникам, яким здається, що винна у цьому сама наука. А питання потребує уваги і проведення протягом тривалого часу розумної наукової політики, яку також їм хотілося б, аби запропонувала саме НАН України, поза як без практичних застосувань фундаментальні результати коштують недорого.

Це так би мовити стратегічна задача, а відносно короткостроковою могла б стати допомога Академії у відновленні ефективної природничої освіти, яка також, якщо відверто, зруйнована, а без неї підготувати гарно освічену молодь для майбутнього країни навряд чи можна. При всьому бажанні владі без Академії це завдання не по силах, вона тут нічого не тямить, а без науки Україна швидко сповзе на рівень країн третього світу.

Отже, висновок зі сказаного такий: якщо вчені з якихось причин позбавлені можливостей вести прикладні роботи, то вони можуть бути корисними в освіті. І якщо не будуть знайдені привабливі умови для їхньої діяльності на батьківщині, вони виїдуть і зроблять вагомий внесок в освіту інших країн, таких як США, Велика Британія, Китай, Німеччина і т.д. Причому там вони не тільки будуть навчати, а й працюватимуть за фахом, який відповідає їхній професії.

На жаль, наша сьогоднішня влада (та й попередня також), не розуміє ролі справжніх професіоналів у науці і техніці, які спроможні на інновації, а надає перевагу спілкуванню з менеджерами і бізнесменами. Тому в США стають мільонерами завдяки впровадженню інноваційних ідей, а у нас – завдяки шахрайству і хитрощам, що межують з криміналом.

Повернемося, накінець, до основного – Національної академії наук України, яка має світовий рівень досліджень у деяких розділах математики, фізики, хімії, матеріалознавства, біології. У гуманітарній сфері також є визначні вчені. А що стосується українознавства, то воно ніде не розвивалося на тих висотах, як в Академії. Водночас, я не чув про міжнародні успіхи останніх років українських економістів, юристів, педагогів, марксистських істориків, політологів, суспільствознавців, філософів, хоча в цих науках не є експертом. Значного розвитку отримали комп'ютерні технології і обчислювальні методи, де велика роль належить також фізикам і квантовим хімікам.

Однак і перші, і другі, і треті чекають президентської опіки. Проте внаслідок вкрай неблагополучного стану вітчизняної економіки всі наукові напрями ще довго не зможуть підтримуватися в однаковій мірі, і новий керівник Академії має це чітко усвідомлювати. Мають бути пріоритети, встановлення яких в академічних дослідженнях без нього відбуватися не повинно. І мені важливо, аби він розумів, що пріоритетів, як і пріоритетних програм, в Академії не може бути занадто багато, бо не можна вийти на світовий рівень на кількох десятках так званих «*проривних напрямках*» – це нонсенс. І було б чудово, якби, нарешті, гроші на проекти давалися не під впливом прізвища (переважно академіків або директорів інститутів), а під розв'язання важливих проблем. Тут Президентові потрібна певна жорсткість характеру, а не догідництво, щоб сподобатися всім.

Отже, Національній академії наук України необхідні зміни, націленість на науку та її впровадження, дієва робота з владою і одночасно стійкість проти адміністративного тиску, звідки б він не виходив. Президент має зібрати команду однодумців і спиратися на здорові сили, а вони в Академії, без сумніву, є. Треба лише розбудити ініціативу, щоб кожний бачив і відчував, що його чують, а пропозиції враховуються.

Всі перелічені (насправді їх набагато більше) проблеми щодня будуть у полі зору Президента Академії, який (це моє щире переконання) має приступити до роботи якомога скоріше. Тут, за відомим афоризмом, «*зволікання смерті подібні*». Тому не бачу жодних серйозних аргументів проти нагальної необхідності проведення виборів, попри складні – аж до небезпечних – обставини.

Дуже добре, що вибори альтернативні. Хоча для більшості з нас – це незвично. Ми забули, що це таке, нам важко вибирати між людьми, які є нашими колегами і прагнуть зробити Академію кращою, ніж вона є тепер. Як видно з їхніх програм, вони (що не є дивним) чимось схожі, але все ж таки містять окремі положення і нетривіальні акценти, які їх відрізняють. Тим цікавішим буде прийдешнє змагання ідей, пропозицій і бачень шляхів виходу з кризи.

Час очікування добігає кінця, і я дуже вірю, що Академію очолить людина, яка, як кажуть, любить її в собі, а не себе в ній, якій Академія потрібна не для подальших персональних почестей і кар'єри, а для можливості разом з Академією, тобто зо всіма нами, здійснити щось корисне для суспільства, аби в нього вселилася впевненість, що Академія – не для сьогоднішнього або для нас, її співробітників, і навіть не тільки для майбутнього. Вона як втілення науки – назавжди! ■